

ÜNNEP ÉS ÖRÖMÉLMÉNY

— Gondolatok Hódi Sándor egy írásának ürügyén —

VARGA ZOLTÁN

Képzeljünk el egy kullancsot vagy atkát — emberi értelemmel és öntudattal. Vagy valami növényt még inkább. Végző fokon bármilyen folyamatosan táplálkozó élőlény megteszi, olyan, amelynek életében nem váltják egymást az éhes és jóllakott állapot szakaszai, vagy ha valamennyire mégis, hát éhségérzete oly magától értetődő természetességgel csillapítható, hogy ezek a szakaszok gyakorlatilag teljesen egybeolvadnak. Rá sem ébred igazán az éhségérzetre, máris táplálkozni kezd. Lehetne-e vajon fogalma ennek a mégoly értelmes élőlénynek egyáltalán táplálkozásról, éhségről, jóllakottságról, hogy az éhség csillapításának élvezetéről ne is beszéljünk?

Hódi Sándor mindig mélyen humanista szempontokat szem előtt tartó, ezek érdekében mindig mindenre kíméletlenül rákérdező, de egyben „utópisztikusan maximalista” igénnyel íródott könyvének, a *Pszichológia és ideológiának* utolsó, Hétköznapi és ünnep című írását olvasva áll össze bennem ez a fura gondolatsor, úgy tetszik, a szerző továbbgondolkodtató szándékának megvalósulását bizonyítandó.

„Szimuláció és illúzió keltette boldogságélmény ez. Pillanatnyi megfeleledkezés az érdekellentétektől megnyomorított életről, a szembenállásokról, konfliktusokról, amelyek feloldhatatlanul ott feszülnek a családon belül is nemek és generációk között” — írja ugyanis Hódi a családi ünnepekről, miután előbb kimutatta már a hivatalos, társadalmi jellegű ünnepek-ünnepségek látszatszerűségét és manipulatív voltát. Hogy ezután az ünnepek minden válfajáról állapítsa meg: „Az ünnepi manifesztáció és demonstráció semmilyen formája sem nyújt többet vagy mást az összetartozás illúziójánál. A valós és tényleges összetartozás permanens élménye helyett ezt kapjuk mint kárpótlást — ünnep formájában.” Annyit engedve meg mindössze, hogy: „Az életnek ezekben a szimulált perceiben a sehová sem tartozás és a társadalmi gyökértelesség érzése ideig-óráig megszűnik. Az interszubjektív viszonyok kapnak

egy kis pezsgést. S ennyiben vitathatatlan az ünnep személyiségeltető ereje. De csak ennyiben. Ez azonban mintegy mellékterméke az ünnepnek." Ezt követően említi Ancsel Éva szociológust, aki szerint „csak a valóságos emberi közösségnek vannak igazi ünnepeik”. Mivel, amint azt ugyancsak Ancsel Éva megállapítja, „csak ezek a közösségek, csak a bennük egymásra utalt egyének képesek az év bizonyos napjait kivételesen felszabadultrá és örömtelivé emelni”. Erre reagálva veszi aztán ki Hódi Sándor szinte számból a szót, tekintve, hogy magam is ezt kérdezem pár pillanattal előbb, semhogy sorait olvasva ideérkeznék: „Mármost a kérdés nemcsak az, hogy egyáltalán vannak-e ilyen valóságos emberi közösségek, hanem hogy ha volnának is, mi szükségük volna ezeknek ünnepekre. Ha volnának, avagy ha majdan lesznek ilyen közösségek, lényegükből fakadóan feleslegessé fogják tenni az ünnepeket, hiszen általuk az ünnep legfőbb funkcióját vesztené el: közösségszépítő szerepét.” Semmivel sem kevésbé várt azonban számomra az a megállapítás sem, hogy: „... messze még az idő, amikor az embereknek már nem lesz szükségük az együvé tartozás *demonstrálására*, a közösségbe tartozás illúziókkal fűszerezett élményére. Soká lesz még, mire a hétköznapiak olyannyira megszépülnek, olyan gazdag emberi tartalmat nyernek, hogy az ünnepek bizvást a történelem lovtárába kerülhetnek.”

Igen, ez az, mondom magamban egyetértve. Mivel valóban egyetérték — Hódi itt idézett gondolatainak egyik szívével. Azzal, hogy „messze még az idő...”, messze még a „beteljesülés”. Ami viszont az „hétköznapiok gazdag emberi tartalmát” illeti... nos hát igen, ez ösztökél valójában nem annyira vitázni, hanem inkább sok mindent továbbgondolni.

Nem mintha az „ünnep mítoszának” éleslátó elemzéssel történt szétrombolása felett sajnálkoznék. Vagy éppen a távoli jövő lovtárától félténém az ünnepeket. Annál kevésbé, mivel számomra az „ünnep”, „ünnepség”, „ünnepélyesség” s a velük rokon fogalmak legfeljebb a szatíráró örömét a dolgok felett való lebegés kicsit kajánul kellemes közérzetet jelenthetik csak, ami viszont — indulati töltetét tekintve mindenképpen — közel állhat ahhoz, ami Hódi Sándorban is ott munkálkodik. Annyiban feltétlenül, hogy ugyanazon hiányérzetből fakadóan jutott kifejezésre.

Ez az tehát: a hiányérzet. Ez készlet valójában a dolgokat továbbgondolni.

Belőle kiindulva érzem ugyanis felvethetőnek: felszámolható-e valójában Hódival közös hiányérzetünk? Felszámolható lesz-e valaha is az a valós, autentikus közösségélménnyel kapcsolatos hiányérzet, amire itt Hódi Sándornak ünnepekkel kapcsolatos írásában sikerül rátapintani? Kitérhető lesz-e a mégoly távoli jövőben is mással, mint az összetartozás puszta illúziójának segítségével? Egyéb híján akár ünnepekkel is.

Létezhet-e olyasmi, amit a „valós és tényleges összetartozás permanens élményének” nevezhetünk, s ha igen, eljuthatunk-e oda valaha is egyáltalán? Megszépülhetnek-e olyannyira a hétköznapok, hogy azok a maguk „hétköznapiságában” valóban „szépek” legyenek? Annyira, hogy ha nem is az együvé tartozás élményének „illúziókkal fűszerezett”, de annak mindenképpen valamiféle külön demonstrálására ne legyen szükség.

*

Indokolt-e tehát, az ünnepekben (is) kifejezésre jutó „közösséggpótlék” fogalmával szemben, valamilyen minden tekintetben „valóságos közösség-élményt feltételezni? Nem csupán kíváncsólóként.

Számomra úgy tűnik, hogy nem. Tekintve hogy úgy érzem, az ilyenféle közösségélmény kifejezett örömforrásként, azaz élményként csakis „vágyott valami” lehet — hiányérzetünk következtében. Érzékeléséhez és értékeléséhez előbb a hiányát kell észrevennünk. Úgy, mint a tiszta levegőt, amely akkor válik fontossá a szemünkben, ha az általunk be-
lélegzett levegő „bűdös”, fojtó számunkra. Ezért is az emberi értelemmel felruházott kullancsot, atkát, növényt emlegető nyitósorok, mivelhogy feltámadó kételyeim fogalmaink kialakulásának dialektikus gyökereire emlékeztetnek: olyasmire, hogy ha körülöttünk szüntelenül világos lenne vagy szüntelenül sötét, úgy a világosság, mint a sötétség létezéséről egyaránt semmit sem tudnánk. Amennyiben tehát szakadatlanul és folyamatosan elégíthetnénk ki valamely szükségletünket, voltképpen nem is tudhatnánk annak létezéséről, még kevésbé élvezhetnénk azt. Amiért is aligha tekinthető véletlennek, hogy valamennyi alapvető szükséglete közül az emberiség nyilvánvalóan a lélegzésről szerzett utóljára tudomást. Vagyis az örömélmény csakis a hiányérzet felkeltette vágy és kielégülés egymást váltogató folyamatának részeként, annak egyik fázisaként képzelhető el, válik létezővé számunkra. Tudatosodott élményként mindenesetre. Amennyiben tehát a közösség dolgában „minden rendben van”, elképzelhetetlen, hogy pusztán a közösséghez való tartozás örömként legyen megélhető, kizárólag a hétköznapok szintjén méghozzá. Nem örülhetünk eleve és szüntelenül annak, hogy szeretjük egymást, vagyis a szeretetnek is akkor örülhetünk csak, ha előzőleg a „szeretetnélküliség” állapotát tapasztalhattuk, méghozzá annál inkább, minél hosszabb időn át tartó ilyen „fázis” után juthattunk hozzá. Na meg annál is inkább, minél inkább „újnak” számít még. Mert utána óhatatlanul ellaposodik, mintegy az unalom részévé válik.

De az unalomról később talán. Egyelőre ugyanis mindenképpen a múlt felé fordulva látszik érdekesebbnek megkérdezni, létezett-e bármelyik történelmi vagy történelem előtti korban valóságos közösségélmény.

Vigyázat, közösségélmény és nem közösség, tekintve hogy az osztály-társadalmak előtti közösségi formák „valóságos” mivoltát nincs okunk kétségbe vonni. Legfeljebb attól kellene óvakodnunk, hogy az „igazi közösség” fogalmát az „eszményi közösség” fogalmával keverjük össze.

Ennek az összekeverési lehetőségnek kapcsán merül fel ugyanis az elidegenülés fogalmának félreérthetősége. De talán nem is annyira a fogalomnak, hanem inkább nyelvi megfelelőjének, magának a szónak sajátja ez a félreérthetőség, méghozzá nem is magyarul csupán, mivel a német „Verfremdung” s a szerbhorvát „otudenje”, valamint a latin eredetű „allienáció” változatai a különböző európai nyelvekben ugyanezt a félreérthetőséget rejtik magukban, valamiféle szemantikai pontatlanság folytán is szintén immanensen tételezve fel a romlatlanság, az eleve jó egyfajta primér állapotát, valamint, amittől el kellett idegenülnünk, olyasvalamit, ami szinte elkerülhetetlenül is egyfajta eszményi állapot vagy éppenséggel az „idill” állapotának képzetét kelti fel bennünk. Akár pusztán az egyénre, személyiségének fejlődésére vonatkoztatva is, olyanféle megfogalmazásokban jutva felszínre, hogy „az ember jónak születik”, mintha bizony az ember újszülöttként ilyen etikai értelemben akár jónak, akár rossznak lenne minősíthető. Pedig ez a minősítés, pontosabban az ilyen minősítést sugalló megfogalmazás, nemegyszer a filozófia szintjén is kísért. Heller Ágnesnél is például, akinek nyilvánvalóan igaza van, amikor határozottan tagadja valamilyen eleve adott és átörökítő génnek által hordozott „agressziós ösztön” létezését az embernél, s ilyenformán az ember megváltoztathatatlanul agresszív voltát is egyben, joggal bírálva és elítélve minden olyan elméletet, amely erre az agresszív ösztönre hivatkozva igyekszik az erőszak és a háború mindenkor elkerülhetetlenségét sőt létjogosultságát bizonyítani és szentesíteni, csakhogy ennek ellenére mégiscsak jogosan vehető fel a kérdés, hogy amennyiben az agresszióknak kedvező létfeltételek mindig is adva voltak, nem csupán a történelemben, hanem a történelem előtti korokban, sőt az emberfaj kialakulása előtti „prehumán közösségekben”, vagyis a még csupán majomként definiálható őseinknél is a hordán belül, olyképpen, hogy ezek a létfeltételek „kezdettől fogva” (de vajon hol a „kezdet”?) más-más okokból, de szakadatlanul újratermelődtek, amiért is az agresszivitás mindig is előnyös tulajdonságnak számított az egyedre nézve, végső fokon nem pusztán ideológiai jelentősége van-e — mert ilyen van, s ilyenként ez nem is közömbös — valamilyen „agressziós ösztön” létezésének. Lényegében ugyanez vehető észre azonban magánál Hódinál is, amikor kötetének egy másik írásában (A személyiség pszichológiája) Adler személyiségkoncepcióját bírálja. Első pillantásra nagyon is indokoltnak tetszőn állapítva meg, hogy „az egyén-környezet viszonyának, megoldási sémája’ gondolati alapját tekintve könnyen visszavezethető arra a társadalmi-tapasztalati bázisra, amely a kapitalista áru-termelés és csereviszonyok alapvető sajátosságaként szükségképpen vált

az emberek alapélményévé". Ám, ha ennek kapcsán megint csak egy pillantást vetünk a történelemre, s a történelem előtti korokra, illetőleg az utóbbiakat reprezentáló primitív közösségekre, figyelembe véve az állatok viselkedését tanulmányozó etológia bizonyos megfigyeléseit is, azt, hogy a hordában (falkában) élő állatoknál a hordán belüli hierarchia kialakulásában az agresszivitás mindig is döntő szerepet játszott, s hogy ilyen tekintetben aligha állhatott be valaha is „szünet”, a biológiai majd a társadalmi értelemben vett emberré válás folyamán éppúgy nem, mint később a történelemben, másképp vagyunk kénytelenek látni a kérdést, s oda lyukadni ki, hogy itt mindössze arról lehet szó, hogy a „másokon való felülkerekedés célja” mindig is megvolt, éppen csak a kapitalizmus körülményei közt vált — bár aligha először a történelemben — többé-kevésbé tudatos „élettervvé”, „megoldási sémává”. Amennyiben pedig konkretizálni akarjuk a kérdést, egyszerűen nehezen hihetők tetszik, hogy ne alakult volna ki kisebbségi érzés abban a törzsi társadalomban élő gyerekekben, aki társainál ügytelenebbnek bizonyult — mondjuk a kezdetben játékként gyakorolt nyilazás mesterségében.

Vagyis hát jócskán benne járunk már az el nem idegenült állapot mássik, az emberi nem egészének fejlődésére, illetve a történelemre vonatkozó értelmezésében, aminek kapcsán az „idillszerűség” látszata az „elvesztett paradicsom” képzete még inkább szembeötlőnek látszik. Minden elidegenüléselméletet messze megelőző korok mítoszaiba rögzülten is, mint amilyen a bibliai Édenkert, vagy a görög—római mitológia boldog aranykora, más formában bukkanva föl aztán a történetírásban, például Tacitus germánjaiban, megtalálható azonban Rousseau-nál éppúgy, mint Voltaire *Vademberében*, bárhogyan is gúnyolódik az utóbbi, négy lábón járáshoz való kedvet emlegetve, az előbbi felett, az irokézeket tanulmányozó Morgan és nyomában Engels pedig még bizonyos tudományos alapot is biztosított ahhoz, hogy a modern ember természetnosztalgijától, civilizációcsömörétől is befolyásolva, az „ősi társadalom” képét akarva-akaratlan is emberségesnek, igazságosnak lássuk, eszményeinek értelmezhesük. Idillszerűbbnek a valóságosnál. Még ha az emberi társadalom fejlődésének ebben a szakaszában kétségtelenül volt is valami „idillikus” — annyiban, hogy a horda, nemzetség, törzs esetében nem beszélhetünk olyan értelemben érdekellentétekről, mint az osztályokra tagolódó társadalmakban. Ezek a közösségi formációk sokszor egyenesen hihetetlennek tűnő hierarchikus szerveződésük („szervezettséget” mondani alighanem nagy hiba lenne) ellenére ugyanis „érdekazonos egységként” léptek föl a létért való küzdelemben, úgy a természettel, mint más közösségekkel szemben. Érdekellentétek a közösségen belül nem annyira csoportok, hanem inkább egyének közt jelentkezhettek, s nem utolsósorban az egyéneknek a hierarchiában elfoglalt helye körül támaszthattak konfliktusokat. Ezt a sajátos és minden munkamegosztást és intézményességet időben messze megelőző hierarchiát,

„kezdetben”, vagyis még a hordában, tehát még állati és „félállati” szinten, nyilvánvalóan a testi erő és az agresszivitás határozta meg, később a nemzetiségi-törzsi rendszer kialakulása után azonban ezek mellett alighanem más tényezők is közrejátszhattak: úgy tetszik, a törzsön belüli agresszivitás helyett, az erő és agresszivitás „kifelé” való megnyilvánulásai, mégpedig a vadászatban vagy az ellenséggel szemben tanúsított bátorság és ügyesség léptek fel ilyen rendezőelvként, harci erények esetében szoros összefüggésben annak szimbólumaival, illetve „tárgyi bizonyítékaival”, pl. az ellenséges harcosok levágott fejeivel vagy más testrészeivel. Amelyeknek, jóllehet semmi közük a termelőszközökhöz, éppen a hierarchiában elfoglalt hely jelképeként, féltve őrzött személyi tulajdont is kellett képezniük, olykor bizonyára konfliktusokat is okozó féltékenység és irigység tárgyát. A már bizonyos humanizáló tényezőként fellépő életkor mellett azonban szerepet játszhattak az „osztálytársadalom előtti magántulajdon” bizonyos formái is. Számomra legalábbis igencsak tanulságos, amit Franz Boas *Népek, nyelvek, kultúrák* című könyvében a kwakiutl-indiánokról olvashatunk. Ezek az indiánok ugyanis személyi szükségleteiket messze meghaladó mennyiségű takarót készítenek, illetve gyűjtenek össze maguknak, egyik-másik család birtokában több száz is található, úgyhogy ilyenformán használati értékükön felül státuszszimbólumot is képeznek egyben. Ez pedig akkor is rendkívül elgondolkodtató jelenség, ha figyelembe vesszük, hogy egy indián törzs élete századunk első felében aligha felelhet meg pontosan az emberi civilizáció kialakulása előtti ősközösségi társadalmaknak, mivel a ma élő törzsi társadalmak nyilvánvalóan maguk is hosszú fejlődési folyamat után váltak olyanná, mint amilyenek ma vagy amilyenek még a közelmúltban láthattuk őket. Vagy ha a szóban forgó „takarókultuszt” netán a magántulajdonon alapuló társadalmak valamiféle rejtett utakon beszívárgott hatásának kell is betudnunk.

Bármi legyen is azonban e téren az igazság, mindenképpen nyilvánvaló lehet, hogy a törzsközösségek, szigorúan hierarchikus rendjük, s általában is szokásokkal és „előírásokkal”, a legkülönbözőbb „tabukkal” való rigorózus szabályozottságuk folytán semmiképp sem jelenthetik a szabadság egykor létezett birodalmát számunkra. Nem vesztett el tehát a Paradicsom, mivel soha nem is létezett egyáltalán. Következésképpen „hétköznapi”, ha nem is teltek kizsákmányoltságban vagy elnyomottságban, vagy ha nem is voltak a szó igazi értelmében egyhangúak és unalmasak, félelemmel és szorongással telnek annál inkább bizvást mondhatjuk őket. Bármennyire is ne a belső konfliktusok jelentsék itt a létbizonytalanság és a belőle fakadó félelem és szorongás legfőbb okát, hanem inkább a természettel folytatott küzdelem mindig meglévő veszedelmei, valamint az ellenséges törzsek fenyegetése. Amennyiben tehát az ünnepek kérdéséhez kívánunk visszatérni, illetőleg az ünnepek eredetét s a bennünk fellelhető közösségélmény mibenlétét firtatni, mindenképpen e

szüntelenül meglévő félelem és szorongás figyelembevételével kell szemlélünk őket. Ezt téve aztán nagyon is világosan megmutatkozik, hogy a primitív társadalmak ünnepei sem lehettek mentesek bizonyos pótélményt nyújtó szereptől, valóságtól való menekülést kínáló funkciótól, még ha ilyenként nem is annyira a hétköznapiok egyhangúságának és unalmának megtörését szolgálták, hanem inkább a félelem és szorongás elűzését, annak mintegy kataraktikus és felemelő örömezésbe torkolló levezetését biztosították. Kezdetben, a gyűjtögető és halász-vadász életmód mellett mindenképpen, alapjában véve pedig továbbra is, ámbar egy viszonylagos bőségben és biztonságban élő földművelő törzsközösség esetében az ünnepeknek és ünnepségeknek már bizonyos egyhangúságot megtörő szerepe is lehetett, főleg, mert az ősfoglalkozások közül, szemben a tagadhatatlanul küzdelmes, de munkának még csak fenntartással mondható s egyben változatos izgalmakat is kínáló vadászattal, valamint a szerencsés körülmények közt olykor még boldog semmittevésre vagy kedvtöltő művészkedésre is lehetőséget nyújtó pásztorkodással, éppen a legtöbb biztonságot kínáló földművelés mondható nehéznek és egyhangúnak, a leginkább „robotszerűnek”. Amiért is a biztonság és az egyhangúság közötti szoros összefüggésen, ha úgy tetszik, éppúgy elrűnődhetünk, mint azon, hogy eredetét tekintve a magyar „munka” szó (akárcsak a román „muncă” is) a földművelő életmódot folytató szláv népek szenvedést, kínlódást jelentő „muka” szavával áll összefüggésben. De talán még az is eszünkbe juthat, hogy a termelő munka éppen a földműves tevékenység során vált első ízben igazán terhessé és kellemetlenné, olyan valamivé tehát, aminek folyamatosságát nem ártott periodikusan visszatérő ünnepekkel, különféle termékenység-szertartásokkal megtörni, egyben pedig, ha erre lehetőség kínálkozott, másokkal — nőkkkel vagy rabszolgákkal — elvégeztetni.

Akár félelmet és szorongást feloldó szerepet, akár pedig egyhangúságot megtörő feladatot tulajdonítunk azonban ezeknek az ünnepeknek, „hétköznapi-ellenességükből” való eredeztetésük látszólag kerül csupán mágikus-kultikus szerepkörükből való származtatásukkal ellentmondásba. Ez az ellentmondás ugyanis nyomban feloldódik, amint az „ősi társadalmak” ünnepeinek „társadalmi funkcióját” az általuk nyújtott szubjektív élménytől elkülönítjük. Vagyis a különféle rituális táncok, áldozati szertartások, férfיאvató ünnepségek és egyebek tudatosan a különböző természetbeli erők (szellemek) vagy természetfeletti hatalmak (istenek) megnyerésére szolgáltak ugyan, gyakorlati eredményük azonban csakis pszichológiai természetű lehetett: egyfajta, a mindennapiság „normális” állapotából kiröpítő örömelemény, eksztázis létrehozása. Ez az eksztázis aztán, éppen, mert a közösség minden tagja (bár nem feltétlenül azonos szerepben) részt vett ezekben a rendezvényekben, szükségszerűen eredményezett valamiféle közösségélményt, a közösséghez tartozás megerősítését, tudatosodását, manifesztációját szolgálta — melles-

leg a közösség más közösségekkel szembeni határát is megvonva egyben —, ez pedig, annál a ténynél fogva, hogy a közösségélmény ilyenféle manifesztációjára egyáltalán szükség volt, végső fokon a közösség önmagában való élménnyé válásának lehetetlenségére, immanensen való átélhetetlenségére kell, hogy figyelmeztessen. Arra, hogy a közösség, illetve a hozzá való tartozás különleges körülmények közt és rendkívüli állapotban, a normálisnak tekinthetőtől elidegenítetten válhat csak örömet, is nyújtó formában átélhetővé. Azáltal, hogy az ilyenkor létrejövő tömegeksztázis során az énhatárok mintegy eltűnnek, egyetlen közös énné vagy inkább a résztvevők „énjeit” egybemosó közös euforikus állapotná olvadnak össze — ideig-óráig persze, mivel az eksztázis csupán kivételes körülmények közt, mesterséges gerjesztés útján érhető el, s időbeli korlátok közé szorítottan tartható fenn csak. Mert utána menthetetlenül bekövetkezik a kijózanodás, s lesz a közösségélmény, éppen az élményként aligha jellemezhető permanens állapottól való „elidegenítő eljárás” folytán, tartós formában is érzékelhető — nem utolsósorban az emlékezetben rögzült és újra elérni kívánt eksztatikus-euforikus állapot révén.

Bizonyos értelemben szintén pótélmény, méghozzá egy paradox módon egyelőre még a „valódit” behelyettesítő pótélmény tehát. Olyan pótélmény, amely ugyancsak a maga „személyiségéltető ereje” folytán vált közösségszervező tényezővé. Annak az euforikus vagy eksztatikus, mámorosként is jellemezhető állapotnak segítségével, amelyet a törzsi társadalmat történelmi sorrendben követő teokratikus osztálytársadalmaknak, pap-királyságoknak, isten-császárságoknak, a különböző szakrális tömegszertartások mozgatóereje által szintén sikerült létrehozniuk. Most már inkább a társadalmi gyökerű gondok-bajok elfeledtetését szolgálva, vagy éppen az osztálykülönbségek átmeneti megszűnésének illúzióját is keltve egyúttal, mint ahogy megvolt az ilyenféle funkciója a különböző kultikus megnyilatkozásoknak és tömegmanifesztációknak a klasszikus ókorban is, gondoljunk a görögök bacchanáliáira és a római szaturnália-ünnepségekre. Hasonló szerepük volt azonban a világi természetű rendezvényeknek is, s ez alól alighanem még a nemes vetélkedőként számon tartott olimpiák sem képezhettek kivételt, nem beszélve természetesen a rómaiak gladiátorküzdelmeiről és véres cirkuszi játékaikról. Velük szemben a kereszténység templomi szerrartásai kétségtelenül az összetartozás — kezdetben „valósabb” közösséget is tükröző — örömeleményének kifejezésre juttatására egy kifinomultabb, letisztultabb, „deszexualizáltabb” formáját hozták létre, amelyek mellett azonban, mintegy a siralomvölgy képzetének ellensúlyozására is, az egész középkor során, többé-kevésbé megtúrt formában, mindig is jelen voltak a kollektív örömelemény „barbárabb”, „dionüszosziabb”, orgiaszerűbb megnyilvánulásai is, mint amilyenek pl. a karneváli ünnepségek, „mellékesen” azonban még az inkvizíció nyilvános autodaféinak is lehetett ilyen

szerepük, cseppet sem „illegális” formában, hanem az egyházi és világi hatalom hivatalos, sőt tudatosan manipulatív célzattal történő szervezésében. Mindezek a rendezvények, illetve az általuk létrehozott „közösségélmények” azonban már nemcsak abban az értelemben elidegenültek, mint a primitív közösségek ünnepei olyképpen, hogy az eksztázisállapot révén a közösséghez tartozás autentikusnak tekinthető élményének átélését-érzékelését teszik lehetővé, hanem a szó elembertelenedést kifejező értelmében is: hamis és illuzórikus közösségélményt „éltetnek át”, s nem annyira belülről gerjesztettek csupán mesterségesen, hanem kívülről, illetve felülről is, ami annyit jelent, hogy a szított eksztázisban „feloldódók” mellett, mögött, fölött a hideg fejvel mesterkedők, a „részeket közt józanok” számítónan működő, tömeghisztériát szító csoportja is megtalálható. A már említett cirkuszi játékok, eretnek- és boszorkányégetések esetében éppúgy, mint Mussolini vagy Hitler beszédei esetében, hogy csupán a legszélsőségesebb ilyen eksztatikus elemeket magukban hordozó manifesztációkat említsük a közelmúlt történelméből. Amelyekkel szemben az ünnepek és ünnepek konzolidált formái kevésbé mondhatók eksztatikusnak, sokkal inkább „reprezentatív” viselkedést, mint spontánnak hitt érzéseket kiváltók, úgyhogy tömeghisztéria helyett jobbra a „tömeghipokrizis” jelenségét, a „díszlépés komolyságát” produkálják csak. Amiért is ugyancsak manipulatív „közösségszervező” és „személyiségéltető” szerepüket inkább csak a keretükben sorra kerülő hivatalos rendezvényeken kívül töltik be úgy-ahogy, amennyiben ezek végetértével jól esik beülni valahová „egy pofa sörre”... Sokkal inkább spontánnak tetsző és eksztatikus élményt nyújtó hatások napjainkban többnyire a politikai szférán kívül mutatkoznak meg, korunk pop-fesztiváljainak vagy futballcsatáinak esetében, úgy is mondhatnánk, hála istennek, de azért korántsem veszélytelen jelenségek okozóként, közvetlenül a szórakoztatóipar rendezésében, ám közvetve a politikai természetű manipulációnak is téve bizonyos szolgálatokat. Vagy éppen közvetlenül is, ott, ahol a politikai apparátus a szórakoztatóipar eszköztárát, sőt annak közvetlen közreműködését veszi igénybe — ahogy az amerikai elnökválasztások során történik. Politikai célzattal, de lényegében a „felhajtás” eszközeivel, külsőségeivel, mintegy a politika „körítésének” segítségével adva meg a lehetőséget a hétköznapi világából, egyben pedig a hétköznapi gondját-baját valóságos közösség híján tulajdonképpen megoldani hivatott politika világából is kiröpítő pillanatnyi örömlélményhez.

Minél távolabba lehetőleg a hétköznapioktól. Azoktól a hétköznapioktól, amelyek, az ünnepek vagy kivételes ünnepi pillanatok egyhangúságot megtörő hatása nélkül, vagy azért elviselhetetlenek, mert tele vannak gonddal-bajjal, vagy azért csupán — mert hétköznapiok.

„... az úgynevezett, 'nagyon is emberi' csaknem mindig egyenlő valami ember előttivel, vagyis hát olyasmivel, ami közös bennünk és a magasabb rendű állatokban” — olvasom Konrad Lorenz könyvében, a *Salamon király gyűrüjében*. Azért ürte föl és keresve ki benne a fenti mondatot, mivel, most már öröm és eksztázis lehetséges forrásai után kutakodva, valamint az örömteli hétköznapok lehetőségét vizsgálgatva, alighanem újra az „ember előttihez” kell visszanyúlni. Akkor is, ha a jövőt fürkésszük.

Ugyanezért lapozom föl Jane van Lawick-Goodal „csimpánzkönyvét”, *Az ember árnyékában* is. „Eltűnődtem azon — írja ugyanis Goodal két állatkerti csimpánzról —, hogy milyen régen el kellett fedelniük már az indákat, a puha földet, az ágakon való hintázást és az erdei vágta izalmát, amikor anyjuk szőrébe kapaszkodtak. Most már nyilván csak a táplálkozás jelentette az egyetlen örömet számukra, de nem élvezhették a zamatos rovarokra való vadászás ízét és soha többé nem mászhattak örömteli horkantások közepette a hús fa törzsén a napérlelte gyümölcs felé. És milyen hosszúnak tűnhet az étkezések közötti idő olyan állatok számára, amelyek természetüknél fogva egész álló nap szeretnek enni!” Ezt is tennék bizonyára ott a ketrecben is, gondolom ezután, ha az állatkerti gondviselők „jóvoltából” ez megadatna számukra, nyilván „halálra zabálnák” magukat szegények, alighanem merő *unalomból* csak. Élelemkereső tevékenység híján ingerigényből csupán, úgy is mondhatnám, örömigényből. Kellőképpen jóllakottan tehát agyuk kívánja a táplálékot továbbra is a testük helyett.

De talán túlságosan is előrefutottam itt, túl hamar jutottam el az unalomig. Ahelyett, hogy a létszükségleteink kielégítését, a szorongató hiányérzet okozta feszültség felengedését említeném elsődleges örömforrásként. Sőt talán „eksztázisigényt” is emlegethetnék, bármennyire is annyira rokon csupán az öröm fogalma az eksztázissal, amennyire minden öröm szükségszerűen kilendülés az eksztázis felé. Ezenkívül pedig arra sem árt emlékeztetni, hogy nem csupán az ünnepek és ünnepségek keretében átélt örömök minősíthetők eksztatikusnak, hanem az ünnep fogalomkörén teljességgel kívül eső örömök is, azok tehát, amelyeket semmiképp sem tömegben, hanem csupán kisebb csoportban, párosan vagy éppen egyedül él át az ember, s nem is csak a közvetlen létszükségletek kielégítéséből, illetve azok élvezetté „nemesedett” meghosszabbításából fakadó örömök sorolhatók ide, illetve azok, mint például a szexuális kielégülés, az alkohol és egyéb narkotikumok fogyasztásából származó élvezetek, melyeknek természetüknél fogva priméren is közük van az eksztázishoz. Hanem az úgynevezett intellektuális örömök is, mint amilyen a műélvezet, az aktív művészi munka, a sikeres tudományos tevékenység és ezen belül a felfedezés öröme — gondoljunk csak Arkhimédész „heurékájára” — s általában is az eredményes problémamegoldás feletti öröm, mindazok az örömök tehát, amelyeknek termé-

szetesen csak kiváltó oka intellektuális természetű, a rájuk való reagálás viszont már emocionális jelenség. Ilyen értelemben tehát eksztatikus is, valamennyire még akkor is, ha az örvendező magatartása csendes és nyugodt, vagy éppen mindenben megfelel a kifogástalan társasági viselkedés szabályainak. Sőt valahogy éppen az intellektuális örömök kapcsolcsán merülhet fel leginkább a gyanú a rendkívüliség, a kivételes élmény iránti igényt illetőleg, mivel a biológiai örömök a szervezet szükségleteivel, belső életritmusával állnak szoros kapcsolatban, úgyhogy nem látszik alaptalannak a feltevés, miszerint ezek terén a kivételes és rendkívüli igénylése akkor válik kifejezetté, ha az értelem „munka nélkül” marad, tétlenségre van kárhoztatva, képtelen kielégíteni sajátos, önmagát foglalkoztató, kreatív szükségleteit. Úgy tetszik azonban, hogy nem csupán az élettani jellegű élvezetek hajszolása, a „mámorigény” felé kísérhet meg ilyen esetben kitörést az emberi intellektus, hanem az agresszió felé is, rombolásban, szadizmusban, öncélú bűnözésben élve ki magát, éppen az agresszió okait és mibenlétét illetőleg hozva létre azt a sajátosan paradox helyzetet, hogy ahol az alapvető emberi szükségletek kielégíthetősége megoldatlan, ott azok megoldatlansága lesz az agresszív magatartás okává, ahol viszont ezek lényegében megoldottnak tekinthetők, ott éppen megoldottságuk. Úgy is mondhatjuk tehát, hogy ahol a létproblémák megoldottak, ott a „problémamentesség” jelenkezik problémaként. Ezért beszélhetünk talán „másodlagos problémakör-ről”.

Amit talán „luxusproblematikának” is nevezhetünk. Vagy éppen az „unalom problematikájának” hasonló joggal.

Nézőpont kérdése természetesen, hogy minek nevezzük.

Társadalmi helyzetből fakadó nézőponté is, mivel az elidegenültség problémakörének egy részét, azokat a problémákat, illetve szubjektív megélésüket, amelyek az alapvető létszükségletek kielégíthetőségének biztosításán túl jelentkeznek a társadalmi fejlődés során, pl. az elmagányosodottságból, eltárgyasodásból, elüzetlenségéből stb. fakadó rossz közérzetet s az erre való reagálás különböző formáit, az élet értelméről, céljáról való „filozofálást”, a felfokozott szexualitást s a belőlük fakadó problémákon való „rágódást”, a szerelem körüli „lelkizést”, a kábítószerek élvezését, a destruktív magatartást, a belső meghasonlottságból eredő öngyilkosságot, és egyebeket a nincstelenség, az alapvető létszükségletekkel küszködők hajlamosak — nagyon is érthetően — nem valósnak tekinteni, erőszakoltnak, mondvacsinálnak. Egyebek mellett értetlenül fogadni az ilyen tárgyú művészeti alkotásokat, filmeket mindenkelelőtt, úgy tekinteni ezek szereplőire, mint akiknek „túl jó a dolguk”. Olyanféle, végül is dühkitörésbe torkolló riadt értetlenséggel bámulva a látottakat, mint Az autóbusz c. emlékezetes török—svájci film döbbenetes képsorának svédországi szexklubba tévedt kiéhezett török vendégmunkása — szimbólummá váltan ébresztve rá a film nézőit világunk

univerzális értelemben is érvényes „tudathasadásos” állapotára. Arra, amit valójában nagyon jól tudunk: hogy bolygónk e tekintetben földrajzilag, de nem csupán földrajzilag, két részre oszlik, egyfelől az alapvető létproblémák szorításában vergődő nagyobbik, másfelől a „problémátlanság problémáival” szembekerült kisebbik részre. Úgyhogy a „nagyobb rész” felől tekintve a „kisebb rész” maradéktalanul irigylésre méltónak, „ígéret földjének” látszik, olyanok lakóhelyének, akik nem is tudják magukról, milyen boldogok, s éppen ezért meg sem érdemlik mindazt, ami a sors kegye folytán kijutott nekik. Nem mintha a „szekundáris problémakör” nem lenne valóságos és ténylegesen szorongató, vagy mintha mindenképpen valóságos problémáinak valamiféle „ősoka” kizárólag az unalomban lenne fellelhető, bizonyosnak tetszik azonban, hogy annak egyik problémateremtő faktoraként, a tartalmatlanság és üresség érzete, az önmagunkkal mit kezdeni nem tudás rendkívülit, „kalandor”, „csúcsléményt”, tömeg- vagy „magán”-eksztázist hajszoló, egyszerűsítve unalomnak mondható közérzete is „felzárkózik” már az egyéb tényezők mellé. Alighanem csak arányait tekintve először a történelemben. Gondoljunk csak a letűnt korok uralkodó osztályaira, arra, hogy a mindenkori uralkodó rétegek valójában sohasem voltak képesek tagjait maradéktalanul társadalomszervező vagy termelésirányító szerepben foglalkoztatni, egy részük mindig a szó igazi értelmében élősködővé, „herévé” vált, kizárólag az élvezetek hajszolásában élte ki magát, legalábbis életének egy bizonyos szakaszában. Mert amint tudjuk, Szent Ágostonnak is megvolt a maga aranyifjú-korszaka, s hogy Tacitus egyszer már említett germánjai is éppen az élvezet elpuhultság ellenpontoszásképpen lettek a fegyelmezettség, a harci erények és a „tisza erkölcs” példaképei, aminek azonban a germán törzsi nemesség „nagy zabálásai” és féktelen ivászatai mégiscsak ellentmondani látszanak kissé. Történelmileg újnak ilyenformán ez a jelenség annyiban mondható csupán, amennyiben a legfejlettebb fogyasztói társadalmakban a lakosság jelentős többségnek is mondható része került a valamikori uralkodó osztályok helyzetébe — nem „heréként” és csak e tekintetben. Annyiban, hogy, amint azt Fromm is megjegyzi, igazgyöngyökre ugyan manapság is keveseknek van pénzük, hozzájuk megtévesztésig hasonló hamisakat azonban sokan vásárolhatnak. Vásárolnak is, nemegyszer „unalomból” csak.

Természetesen az unalom ilyen kiemelt szereppel való felruházása ellen felhozhatónak látszik, hogy a szórakozás mindenek fölé helyezése, az élvezetekbe való elmerülés, az ekstázis különféle formáinak hajszolása elsősorban félelemből és szorongásból fakad, azok elűzésére szolgál. Alighanem joggal is, mivel a viszonylagos anyagi jólét csak kevesek számára annyira magától értetődő és stabil valami, hogy pusztán elvesztésének lehetőségére is ne keltsen szorongó érzéseket, emellett pedig az emberi kapcsolatok labilitása, bonyolultsága, legfőképpen az elmágnयोsodás, éppen a jólét feltételeinek megteremtése, illetve megfeszített újra-

termelése következtében, szintén a legkülönbözőbb félelmek és szorongások forrása lehet. Csakhogy ami jó a gondok-bajok elűzésére, ugyanolyan jó az unalom megszüntetésére is, amiért is kétségesnek látszik, nem mutatkoznak-e meg az unalom ilyen kivételes élményeket, „ünnepi pillanatokot” kívántató szerepben maximális létbiztonság és hibátlannak tekinthető interperszonális kapcsolatok mellett is, elméletileg „elrontva” azokat, amennyiben valami csoda folytán létrejönnek, gyakorlatilag azonban létrejönni sem engedve őket. Nem szólva arról, hogy az unalom, a „problémátlanúság” szintén a félelem és szorongás forrása lehet — az ún. „létszorongásé”, a pusztán absztrakt, egyszerűen a halál elkerülhetetlenségének tényéből fakadó halálfélelemé is. Konkrét problémák híján, agyunk „éhsége” következtében, annak folytán téve bennünket az „unalomélmény” áldozatává, hogy mindannyian mindent készen kapunk, mások gondoskodnak rólunk. Vagy mi egymásról, lényegében mindegy, amennyiben ez a gondoskodás nem egyéb, mint pontosan bejáratott és kockázatmentes rutincselekvés. Leginkább az elevebb szellemekre nyomasztóan ható, semmilyen kreatív képességet nem igénylő tevékenység, aminek hatása ellen mindenképpen a rendkívülinek hitt élmény keresése kínál védekezési lehetőséget — ami esetenként agresszív cselekvést is jelenthet. Nem kevésbé ez ellen az „unalomelmélet” ellen látszik szólni azonban az sem, hogy a modern ember élete a szó igazi értelmében nem tekinthető egyhangúnak, hogy valójában összehasonlíthatatlanul sokszínűbb is bármely régebbi kor bármilyen társadalmi helyzetben lévő emberének életénél, akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a valós élethelyzeteket, a közvetlenül megélt dolgokat illetőleg ez már nem látszik ennyire egyértelműnek. Inkább csak a „konszolidált”, intézményesen biztosított örömelemények területére vonatkoztatva látszik érvényesnek ez a sokszínűség a múlttal szemben, s ezt illetőleg elég, ha arra gondolunk, milyen kivételes élménynek számított egy operaelőadás Emma Bovary vagy a Fidelio előadása a Buddenbrook-ház kis Hannójának életében, ma viszont az ilyen természetű élmények, akár a tévé jóvoltából is, teljességgel a hétköznapok részét képezik. Apró színfoltokká zsugorodva, mint amikor a festői vásznon a kis tarka ecsetvonások ún. „optikai szűrkévé” olvadnak össze.

Úgy is mondhatnánk tehát, hogy a technikai haladás, mindenekelőtt az elektronika közbejöttével, az egykor ünnepi és kivételes megszünt ünnepinek és kivételesnek lenni. Teljesen a hétköznapok szintjére „súlylyedt”, s ennek megfelelően el is veszítette intenzitását. Velük szemben viszont, ugyancsak a technika jóvoltából, a termelő munka tagadhatatlanul könnyebbé, de ugyanakkor egyhangúbbá, unalmasabbá is lett, a szó egyáltalán nem „festői” értelmében szűrkévé fakult, s éppen az anyagi jólét további fenntartásához-fokozásához szükséges tömegtermelés mellett nehezen is képzelhető el, hogy akár a jövőben is olyanán legyen alakítható, hogy az emberek többsége számára örömforrásul is szolgáló al-

kotói feladatot kínálja — akkor sem, ha e téren a lehetőségek sokban még kiaknázatlannak tűnnek. Többet ígérhet a hobbi, a szabad időben végzett kedvtelés, amely alkotói elemeket is tartalmazhat, esetenként tudományos és művészi tevékenységgé is kinőhet. Ugyanakkor azonban az igazi művészi tevékenység, a művészé válás csupán kevesek számára ígérkezik járható útnak, vagy ha mégsem így lenne, nyomban felmerülhet a kérdés, kinek számára produkálhatna művészetet ennyi művész, ki-ki magának, a saját gyönyörűségére talán, ami a művészet mindenfajta informatív-kommunikatív szerepének megszűnésével lenne egyenlő, ahol tehát mindenki művész lenne, senki se lenne az többé. Alighanem még a szó önértékelését növelő értelmében sem, a szubjektív életérzés tekintetében, mivel többé egyetlen „művész” se mondhatná vagy hihetné magáról, hogy a maga területén kivételes vagy legalábbis egyedi, semmi máshoz nem hasonlítható dolgok alkotására képes. Ennek kapcsán érdemes talán arra utalni, hogy régebben ennek lehetősége a termelő munka bizonyos területein is sokkal inkább megmutatkozott, pl. a kisipar terén — sajátos, immáron muzeálisnak tetsző jelenségként, elvértve még ma is találkozhatunk munkájukra büszke, többnyire idős kézművesekkel. Akik olykor megmosolyogtató figuráknak tűnhetnek ugyan számunkra, magatartásuk azonban arra is emlékeztethet, hogy mások elismerésének kiváltása, „önmagunk csodáztatása” alighanem általános emberi igény, s szerencsésnek mondható, ha hasznos, konstruktív formában juthat kifejezésre. „Általános emberi” mivoltából adódóan alighanem megint csak valami „ember előtti” is egyúttal, olyasvalami, ami az emberré válás során egyre jelentősebb szerepet kapott, bizonyos szinten azonban már a homidák, az „emberfélék” különböző fajainak egyedei között is megvolt — mindenesetre a társak csodálatának felkeltésére irányuló törekvés ma élő legközelebbi rokonainknál, a csimpánzoknál szintén megfigyelhető. Feltehetőleg a „csodálás igénye” is, mivel a „csodálatók” bizonyára egy létező igényt elégítenek ki, úgy, ahogyan azt a művészek teszik. Szándékuktól függetlenül, s természetesen mindig egyéb cézzalattal is, ez az „egyéb célzat”, a tartalom, a közlendő azonban éppen ebben az elképzelhetetlenségében elképzelt, problémátlan világban lenne problematikus. Ilyen világ részeként ugyanis a művészek szerepe legfeljebb sterilen gyönyörködtető, „dekoratív” lehetne csupán, ami a képzőművészet és a zene esetében úgy-ahogy biztosíthatná talán a továbbélés lehetőségét, ám az irodalom esetében ez már több mint kérdéses, feltéve, hogy már a problémátlanág problémái sem képezhetnék irodalmi alkotás tárgyát. Ami végeredményben annyit jelentene, hogy az irodalom számára legfeljebb a mozgalmas és véres történelem, az agressziókban bővelkedő múlt képezhetne témát mindössze, szükségszerűen visszakívántatva mindazt, amit ma meghaladni kívánunk. Mintegy a nivelláltság drámátlan világába drámát követelőn is egyben. Nem mintha egyedül a művészet és ezen belül az irodalom „megrontó” szerepére há-

rulna ez a nagyon is vitatható feladat, mivel az irodalom szerepe itt sem lehetne más, mint ami eddig is volt: rejtetten meghúzódó tendenciák felszínre hozatala, kimondása az addig ki nem mondottnak. Annál is inkább, mivel úgy tűnik, a kiegyenlítettség állapota, mint elérni kívánt állapot, az anyagi jólét és a szellemi szükségletek kielégíthetőségének egy bizonyos fokán túl elkerülhetetlenül veszíteni kezd vonzerejéből, s már pusztán az elsődleges problémák megoldottsága folytán, az „unalomfaktor” gátló fellépte következtében is, az egymáson való felülkerekedés tendenciájának kezd kedvezni inkább. Félő, hogy a többség esetében feltétlenül, alighanem azok kivételével, akik a „beteljesültség” így értelmezett állapotát egy bizonyos mindenek felett álló absztrakt rendezőelvként érzik kívánatosnak és elérhetőnek. Racionális megfontolásból fakadóan, de autentikusnak tekinthető érzelmi alapok nélkül. Ahhoz az emberhez hasonlatosan, aki azért hisz Istenben, mert a vallás társadalmi hasznosságáról van meggyőződve.

Nagyon messzinek, elérhetetlen messzeségből felködlőnek tetszik tehát az emberi közösség fejlődésének minden olyan fázisa, amely a maga beteljesülésében, a kivételes, eksztatikus, „ünnepi” örömmélmények keresését tehetné feleslegessé, mindazt tehát, aminek átélésére jobb híján akár holmi ünnep is lehetőséget nyújthat — attól függ, kinek számára. Főleg, mert az egybetartozás tudatának egymás szeretetére visszavezethető élménye — legyen bár átélhető önmagában, pusztán a hétköznapok gazdagsága következtében vagy csupán manifesztációk áttételének segítségével — megint csak visszavezethető a közös fenyegetettségre, a szorongásra, a veszéllyel szembeni védekező „összebújásra”, végső fokon másoknak e szeretetből való kizárására, s ilyenformán ismét csak valamilyen partikuláris közösséget, illetve közösségélményt feltételez csak. Megint csak nem olyat, amit a „beteljesültség” állapotának tekinthetnénk. Olyannak, ami magát a szeretetet is fölöslegessé tenné. Mert azzá tenné.

De talán térjünk vissza a jelenbe inkább. Félmilliárd éhezőnkhez, neutronbombáinkhoz, „helyi” háborúinkhoz. Olajfoltos tengereinkhez, szennyeződő légkörünkhöz, oxigénforrásul szolgáló pusztuló őserdőinkhez. Kábítószerező-élvezőinkhez és bűnözőinkhez. Ongyilkosainkhoz és magányos öregjeinkhez. Véres merényleteinkhez és túszzdrámáinkhoz... Hogy ezután nyomban ráébredhessünk: egyelőre mégsem az unalomtól kell félnünk, még kevésbé a művészet halálától félni az emberiséget. Sokkal inkább a problémák megoldatlanul maradásától, mint túl jól sikerült megoldásuktól.